

Эргешибаева Р.Дж., Токоев А.А.

БАЙЫРКЫ БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ САЯСИЙ-УКУКТУК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮН
ПАЙДА БОЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ

Эргешибаева Р.Дж., Токоев А.А.

ОБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ
В ДРЕВНЕЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

R.Dzh. Ergeshbaeva, A.A. Tokoev

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL AND LEGAL
THOUGHT IN ANCIENT CENTRAL ASIA

УДК:371.96.55

Макалада байыркы Борбордук Азиядагы саясий-укуктук ой жүгүртүүнүн пайда болушу жана өнүгүшү зороастризмдин мисалында көтөрүлөт. «Мыйзам», «келишим» жана «кылмыш» түшүнүктөрүнүн пайда болушу көрсөтүлөт.

В статье на примере зороастризма, поднимается вопрос о возникновении и развитии политико-правовой мысли в древней Центральной Азии. Показано возникновение понятий «закон», «договор», «преступление».

In the article on the example of Zoroastrianism, raises the question about the origin and development of legal and political thought in ancient Central Asia shows the emergence of the concept of "Law", "Treaty", "Crime".

Өзүнүн географиялык абалына жараша Борбордук Азия Чыгыш менен Батыштын ортосунда илимий, маданий, укуктук, агартуучулук жана диний билимдин топтолушуна, кайрадан иштелип чыгуусуна жана өткөрүп берүүдө маанилүү ролду аткарган. Борбордук Азия миң жылдар бою ар түрдүү диндердин, маданияттардын жана түзүлүштөрдүн жана алардын өз ара катышууларынын борбору болгон. Байыркы мезгилден тартып бул жерде ар кандай цивилизациялар – мусулмандык, христиандык, иудейлык, буддалык жана булардан да байыркылары – ынтымактуу жашап гана эмес, бирин-бири толуктап, байытып турушкан. Так ушул жерде жүз жылдыктарда дүйнөлүк диндердин глобалдуу өз ара толуктоосу жүргөн.

Борбордук Азиядагы саясий-укуктук ой жүгүртүү байыркы жана алгачкы Орто кылымдар мезгилинде борбордук-азия аймагына тараган ар кандай диний-философиялык агымдардын - зороастризмдин, христианствонун, иудаизмдин, буддизмдин жана манихейчиликтин – чегинде калыптанган.

Зороастризм саясий-укуктук окуусу. Зороастризм өзүнүн исламга чейинки миң жылды көнүгүү мезгилинде өзгөчө диний-философиялык системага гана айланбастан, ошондой эле Борбордук Азия элдеринин көпчүлүгү үчүн укуктун универсалдуу булагы да болгон. Сасаниддик мезгилде гана диний жоболордун сот-процедуралык тартиптер менен укуктук нормаларга формалдуу каршы коючуулугу байкалат.

Бирок жалпысынан, зороастризм укуктун булагы гана болбостон, ошону менен бирге коомдун

бүтүндөй юридикалык чөйрөсүн өзүнө интеграциялоого аракеттенген. Зороастриалык диндин ушул касиети аны иудаизм жана христианство менен бир катар кароого негиз берет²⁰². Кокусунан болбосо керек, мусулман диний өкүлдөрү зороастриалыктарды, иудейлерди жана христиандарды «Мыйзам адамдары» (б.а., болжолдуу, «өз мыйзамдарга ээ болгондор») деп эсептешкен. Ошентип аларды «язычниктерден» - гностиктерден, буддисттерден жана манихейлерден айырмалашкан. Акыркылар өз укуктук системаларын түзүүгө умтулушкан эмес, аларды-зарыл учурларда гана жасашкан, негизинен укуктук мамилелерге баруудан баш тартышкан.

Мындай учурларда биз зороастризмде, иудаизмде жана азыраак христианстводогу креативдүү моделинен айырмалап диний укуктун адаптивдүү түрү тууралуу айтсак болот. Белгилөө керек, диний укуктун креативдүү моделине зороастризмдин таандуулугу абсолюттуу мүнөзгө ээ эмес: зурванизмдин бекемдөө мезгилинде, сот жүрүшүндө Авестанын каноникалык укугунан бара-бара баш тартуусу менен зороастризм адаптивдүү моделине жакындаган. Жаңы диний канондор иштелген жок, байыркылары кайрадан ойлонулган, жана укуктук реалдуулукка адаптацияланган. Так ушул учурда адамдын укуктук жоопкерчилиги башатынан чектелген, себеби анын кылган иштери анын эрки менен шартталбай, тагдырга жараша болгондугу тууралуу фаталистикалык окуу жаралган.

Эң алгачкы зороастризм (б.з.ч. VIII-VII кк. – Vк.), анын эрежелери *Заратустранын Гаталары* аттуу поэтикалык формада көрсөтүлгөн, байыркы ирандык пантеондун бир кудайга багыт алуу эволюциянын натыйжасы болгон. Бир кудайдын башкалардан жогору коюлушунун тектеш жараяндары ал кезде башка диний-философиялык окууларда да жүргөн: байыркы иудейлердин дининде – кубаттуу, аскерий Яхве Кудайы анча күчтүү эмес кудайлар тобунан (Элохим); байыркы грек орфиктердин окуусунда – Зевстин; брахманизмде – Брахманын ж.б. Зороастризмдин өзгөчөлүгү – бул Ормазддын (авест. Ахура Мазда) жетекчилиги астында жакшылык

²⁰² Караныз: Графский В.Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2003.

кудайларына сыйынууга тыюу салынган демондук жандуулардан кескин ажыратуусу болгон²⁰³.

Авеста - Борбордук Азия саясий-укуктук ой жүгүртүүнүн башкы булагы. «Авеста» аттуу байыркы ыйык кол жазманын жаралганына үч миң жыл болду. Бул уникалдуу китеп – Эки дарыянын ортолугунда 30 кылым мурун жашап кеткен биздин бабаларыбыздан келечек муундарга калтырган рухий, тарыхый мурас. «Авеста» – ошол байыркы аймакта улуу мамлекет, бийик рухийлик, улуу маданият болгондугу тууралуу тарыхый документ.

Авеста аталышынын өзү көпчүлүк комментаторлордо «Мыйзам» деп которулат («упаста» – негиз, мыйзам жыйнагы) жана Авеста зороастриялыктар тарабынан укуктун башкы булагы деп каралгандыгын күбөлөндүрөт.

Авеста – Борбордук Азия жана Ирандын диний, саясий жана укуктук маданияттарын түшүнүүдө бир топ кызыгууну жараткан байыркылыктын башкы булагы. Авеста башка диндердин ыйык китептериндей дүйнөлүк маданияттын өнүгүшүнүн улуу документтердин бирөөсү. Ал Борбордук Азия, Иран жана Кавказ элдеринин зороастриялык жана зороастриялык эмес ишенимдерин чагылдырган.

Биздин күнгө чейин жеткен Авеста Чоң жана Кенже Авестадан турат. *Чоң Авестаны* үч бөлүк түзөт: *Ясна* (авест. – ыйык тутуу); Яснанын 72-багынан өзгөчө орунду 17 гаталар ээлейт, алардын жзылышы Заратустранын өзүнө ыйгарышат, аларда диний окуунун негиздери айтылган; *Видевдат* (орто-перс. Ведеват – «Дэвтерге каршы мыйзам») – 22 фрагардалардан турган, наск (трактат), Ахура Мазда менен Заратустранын диалогтору, аларда Ахура Мазда укуктук жана салттык көйгөйлөр тууралуу суроолорго жооп берет; *Висперед* (авест. – «Бардык жансактоочу периштелер») – Яснага толуктоо болуп саналат.

Кенже Авеста сыйынуу менен жыл намаалык (календардык) гимндерден сырткары белгилуу *Яить шарды* да өзүнө камтыйт – түрдүү кудайларды мактоонун 22 ыры.

Авестанын бардык бөлүктөрүндө социалдык, саясий жана укуктук мүнөздө идеялар айтылганы менен, *чыныгы юридикалык идеялардын туу чокусу болуп Видевдат эсептелет.*

Видевдат – Авестанын беш укуктук наск-китептеринен биздин заманга чейин сакталып келген жападан жалгыз чыгарма (трактат). Анын аталышы «Дэвтерге каршы мыйзам») делгени менен, Видевдат «жез кемпирлер» жөнүндөгү жыйнак эмес. Зороастризмде дэвдер деп кара күчтөр, тескери рухтар гана түшүнүлбөстөн, аларды урматтаган адамдарды да айтышкан. Аларды «эки буттуу дэвалар» деп аташкан, кээ бирде – жөн гана дэвалар. Ал эми ортоперсиялык тилдеги зороастриялык чыгармада Меног жана Храд – «жарым-жартылай дэвалар»:

«Жарым-жартылай дэва деп аты жана жаратылышы адамдардыкындай болуп, бирок бардык жасаган иштеринде ал эки буттуу дэвалар» сынары, ал жерди да, асманды да, жакшылыкты да, күнөөнү да, бейишти да, тозокту да билбейт жана жандын жоопкерчилиги тууралуу эч качан ойлонбойт». Ошентип, Видевдат дэваларга гана эмес, кылмышкерлерге, жоопкерчилик тууралуу ойлонбогон адамдарга да байланыштуу болгон. Мазмуну боюнча ал ар кандай салттардын, тазалануунун диний эрежелерин, күнөөлөрдүн жана адалдын тизмесин, ошондой эле жарандык жана кылмыш укугунун кээ бир элементтерин камтыган дин төбөлдөрүнүн (жрецтердин) кодексин элестеткен. Зороастриялык кудайга сыйынууда Видевдат бөлүктөрүнүн арасында Ясна менен Виспереддин баптары кошо окулат.

Видевдат төмөнкү маселелердин тегерегине арналган: «ариялык өлкөлөрдү» (азыркы Орто Азия жана Иран) жаратуу мезгилинде жакшылык менен жамандыктын күрөшүү тууралуу диний-мифологиялык «киришүү»; Йима падышасынын «алтын кылымы» жөнүндө; келишимдер, зомбулук аракеттер жана ант берүү боюнча юридикалык нормалар; адамды акыркы сапарга узатуу жана аза күтүүнүн мөөнөтү; ит багуунун эрежелери (аны кармоонун, итке зыян келтирген учурлардагы жазалоолор, ошондой эле энелерге камкордук көрсөтүү - кош бойлуу аялга жана ити туй турган аялга); диний салтка ылайык арам деп эсептелген нерселер, ошондой эле жалкоолукту, бышыктыкты, моралдык туруксуздукту сындoo; жаңы төрөлгөн Заратустрага жаман күчтөрдүн зыян келтирүүлөрү ийгиликсиз болгондору; айыктыруу жана оорунун рухтарын айдап чыгуу максатында айтыла турган салттуу эрежелер²⁰⁴.

Ошентип, структуралык жактан Видевдат ар кандай мазмундагы бөлүктөрдөн турган түзүлүш, ошол эле учурда анын «блоктору» бир жалпылыкка ээ - дэваларга каршы, б.а. жамандыктын, караңгылыктын жана өлүм дүйнөсүнө кантип туруштук берсе болот деген суроого жооп беришет. Бул жооп юридикалык же диний эрежелер, сыйынуу же Заратустранын жашоосунан сюжеттер аркылуу чагылдырылышы мүмкүн болгон. Авесталык кодексин түркүн маселелерге арналгандай көрүнгөнү менен, жамандык менен жакшылыктын кескин карама-каршы коюу маселеси анын өзөгүн түзгөн.

Видевдат - мыйзамдардын аягына чыгылган жыйнак же бардыгын өзүнө камтыган моралдык трактат болгонун менен, Орто Чыгыш укуктук жана этикалык ой жүгүртүүнү изилдөөдө бул эстеликтин мааниси зор.

Зороастриялык укуктун негизги категорияларын (мыйзам, келишим, кылмыш, ордун толтуруу, төлөө, жазалоо) жана алардын Видевдатта чагылдыруусун карап көрөлү.

²⁰³ Абдуллаев Е.В. Очерки культуры доисламской Центральной Азии: религия, философ., право.– Ташкент, 1998.

²⁰⁴ Антология мировой политической мысли: В 5-Т. – М., 1997. – Т.1.

Мыйзам. Алгачкы мезгилде эле зороастризм бир топ тереңдетилген укуктук дүйнөгө көз карашка ээ болгон. Мыйзам тууралуу түшүнүк зороастризмдин алгачкы мезгилинен баштап эле анын маңыздуу бөлүгүн түзгөн. Авестанын практикалык мыйзамдарынын максаты - бардык жактан гармониялуу, өнүккөн, уюшулган коомду түзүү болгон, ал эми зороастриялык ыйык адабияттардын бирден үчүнчү бөлүгү ар кандай чөйрөдөгү мыйзамга байланышкан Видевдаттын экинчи фрагменттеринде өрчүгөн коомдун идеалдуу түзүүчүсү жана башкаруучусу болуп Йима (Джамшид) көрсөтүлөт. Йима Ахура Маздага: «Мен сен үчүн дүйнөнү жаратам, мен сен үчүн дүйнөнү өстүрүп, коргоп жана сактап берем. Менин падышачылыгымда муздак же ыйык шамал, кыйынчылыктар же өлүм болбойт», - деп убада берет. Түшүнүктүү, мыйзамды сактоо жана зомбулукка жол бербөө адилеттүү башкаруучу гана үчүн болбошу керек эле. Яснанын 12 (зороастризмдин «ишеним символу»), ар бир зороастризмге ишенген адам «малды уурдоодон жана тартып алуудан, зыяндуулукту келтирүүдөн» баш тартууда милдеттүү түрдө айтыша турган сөздөр келтирилген жана «бул жерде багылган малдын ээлерине эркин жашоо менен эркин жүрүүнү» түзүп берүүсүнө ант беришкен. Бирок коомдун өнүгүшү, зороастриялык дин өкүлдөрүнүн пикиринде, өлкө башчынын же катардагы динге ишенген адамдын ак ниетине гана эмес, ошону менен бирге алгач мыйзамга негизделиши керек.

Гаталарда мыйзам жрецтерди жана малчыларды аскерий кландар тарабынан кысымдан сактай турган социалдык норма катары каралган. Уштавайти Гатасында Заратустра Ахура Маздага кайрылып мынтип айткан экен: «О, Ахура... качан мыйзамдын чыныгы кудурети жана аткарылышы келет, (пайгамбарлардын даанышман ойлору жана сөзү)? (Мыйзам кимдин колунда - кара сантай жрецтердин колунда), (каардуу падыша ыймансыз малды кырат), (уятсыз байлыкты тартып алды.) (Ким аны турмуштан жана бийликтен алып салат?) (уйлар үчүн ким жайлоолорду кеңейтет?) (Ким колун салбастан, коргойт?) (Ал динге бекем, келишимдеги милдеттемелерди аткарат)».

Келишим. Борбордук-азиялык элдерде келишимге (оозеки же жазуу түрүндөгү) бекем туруу өзгөчө баалуу сапат деп эсептелген. Кокусунан эмес, зороастриялык пантеондун маанилүү кудайлардын бири - келишим кудайы - Митра болгон. «Митранын гимнинде» анын сегиз кол астында кызматкерлери, (алардын ар бийиктерде олтуруп, бардык нерсеге байкоо салгандары, сөзүн аткарбагандарды андышкандыгы) жөнүндө айтылган (Алар аларды байкашат, алар келишимди биринчи жолу аткарбагандардан айырмалашат)». Кыйла кийинки мезгилде да - алгачкы Орто кылымдарда – келишимди аткарбоо, оор кылмыш деп эсептелген ересь менен бир катар каралчу.

Видевдатта келишим түшүнүгү борбордук орундардын бирин ээлеген. Келишимдин персонафикациялоосу, Митра, үчүнчү фрагменттерде эң сыйлуу кудайы катары көрсөтүлөт. Видевдатта Митра (Келишим) менен бирге экинчи даражадагы, адилеттүү соттун эки жагдайын элестеткен - Рашна (Адилеттуулук) жана Сраоша (Аткаруу) аталат. Төртүнчү фрагменттерде келишимдин алты түрү алардын күрөөсүнө (залогуна), жана үч түрү - алардын предметине карата каралган: келишимдерди түзүүдө да, жана аларды бузгандыгына шектелген учурда сыноодо (ордалияда) да Мигранын антын айттырышкан, Зороастриялык укукта ордалиялардын болушу байыркы укуктук системалардын өнүгүү жаатында мыйзамченемдүү. Р. Ларивье өзүнүн «Европа жана Индиядагы ордалиялар» аттуу салыштырмалуу изилдөөсүндө белгилегендей, ордалиялар «ар кандай коомдо укуктук система эволюциясынын бөлүгү болот». Ант берүүдөн башка, байыркы жана алгачкы орто кылымдарда ордалиялар «башка гумандуу (алуу ыкмалар) далилдер жок учурунда» да колдонуулары мүмкүн эле. Видевдатта учкай белгиленген, «күкүрт суусунан» сырткары, зороастриялык коомдо эритилген коргошун менен коштолгон ордалиялар тууралуу айтылган. VI-VII кк. баштап, европалык да, индиялык да укуктук тексттерде ордалияларга карата скептицизм күчөгөн. Зороастриялык укуктук салтында ушул сыңары скептицизм кездешбегендигин орус окумуштуулары белгилешет.

Кылмыш. Видевдаттын тексттерине таянып кылмыштардын төмөнкү классификациясын көрсөтсө болот:

1. динге каршы кылмыштар: ересь, башка диндин өкүлү менен баш кошуу, поптун (священниктин, дин өкүлүнүн) милдетин мыйзамсыз аткаруу, атеизм;
2. инсанга залал келтирүү кылмыштар: алдын ала ниеттенген же аффект абалында кол салуу, коркутуу, дарыгердин залалдуу иш аракеттери, аборттор, аял кишинин кош бойлуу жана регул мезгилинде ден соолугуна каршы кылмыштар;
3. жаныбарларга каршы кылмыштар, айрыкча иттерге каршы;
4. мүлктүк кылмыштар: уурдоо, талоончуулук, алдамчылык (мошеничество). Мүлктүк кылмыштардын өзгөчө түрү болуп сарандык, катуу баштык эсептелип, ал уурулукка теңелген;
4. ыймандуулукка, адеп-ахлакка каршы кылмыштар: гомосексуализм, сойкулук, эрди-катындык туруксуздук;
5. табияттын күчтөрүнө каршы кылмыштар: жерге, сууга, отко жана өсүмдүк дүйнөсүнө, өзгөчө жердин булгануусуна алыш келген кылмыштар¹. Бул жерде табияттын күчү менен жана жаныбарлар тарабынан жасалган кылмыштар да баса белгиленген, алар ал кездеги зороастриялык укуктун объектиси гана эмес, ошондой эле субъекти болуп да эсептелген.

Адабияттар:

1. Абдуллаев Е.В. Очерки культуры доисламской Центральной Азии: религия, философия, право. – Ташкент, 1998.
2. Азаркин Н.И. История политических учений.- Вып. 1. - М., 1994.
3. Андросов В.П. Буддизм. – М., 2001.
4. Антология мировой политической мысли: В 5-Т. – М., 1997. – Т.1.
5. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2003.
6. История политических и правовых учений (Под общей ред. В.С. Нерсесянца).- М., 2003.
7. История политических и правовых учений (Под общей ред. О.Э. Лейста).- М., 2006.
8. История политических и правовых учений (Отв. ред. В.В. Лазарев).- М., 2008.
9. История политических и правовых учений. Хрестоматия. - М., 1996.

Рецензент: к.филос.н. Аблазов К.
